

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 3(Eylül 2020), ss. 473-483

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.3.25

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Orhon Yazıtlarını Farklı Bir Açıdan Okumak: *a/-* ve *baz kıl/-* Fiilleri Üzerine Bir Anlam Vezni Çözümlemesi¹

Şahru Pilten Ufuk

Sakarya Üniversitesi (Sakarya)

ÖZET

Sözcükler bağlam içerisinde belirli sözcüklerle eş dizimlenme adı verilen bir arada kullanıma eğilimine sahiptir. Sözcüğün anlam yapısı zamanla birlikte kullanıldığı eş dizimlilerinden etkilenir. Eş dizimlilik dizilerine bağlı olarak ortaya çıkan anlam biçimine anlam vezni denir. Anlam vezninin aslı işlevi konuşmacının veya yazarın tutum ve değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Anlam vezni genellikle olumsuz olmakla birlikte, tarafsız ve olumlu biçimleri de görülmektedir. Bu çalışmada *a/-* ve *baz kıl/-* fiillerinin Orhon Yazıtlarındaki anlam vezni örneklerinden hareketle yazıtlarda verilmek istenen mesajlara farklı bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Orhon Yazıtları, anlam vezni, eş dizimlenme, *a/-*, *baz kıl/-*.

¹ Bu makale 28-29 Nisan 2011 tarihlerinde, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından Astana'da düzenlenen "Türk Dünyası: Geçmişi ve Bugünü, Uluslararası Türkoloji Sempozyumu'nda "Orhon Yazıtlarında Anlam Vezni" başlığıyla sunulan sözlü bildirimden yeniden düzenlenmesi ve genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

ABSTRACT

Words have a tendency to occur together with certain words in context. This tendency is called as collocation. The semantic structures of the words are influenced by their collocates. A form of meaning which is established through the proximity of a consistent series of collocates is called as semantic prosody. The primary function of semantic prosody is to express speaker's or writer's attitude and evaluation. Although semantic prosodies are generally negative, they also have neutral and positive meanings too. In this study by investigating examples of semantic prosody of the verbs *al-* ve *baz kıl-* in Orhon Inscriptions its aimed to bring a different perspective to the messages given by them.

KEY WORDS

Orhon Inscriptions, semantic prosody, collocation, *al-*, *baz kıl-*.

1. Giriş

Anlam vezni (İng. *semantic prosody*) (=AV) kavramı eş dizimlilik (İng. *collocation*) kavramıyla yakından ilişkilidir. Eş dizimlilik "sözcüğün alışkanlığa bağlı veya geleneksel yerleri" (Firth 1968: 181); "bir sözcük birimin diğer birimlerle metin bağlamında rastlantısal orandan çok daha fazla ortaya çıkan ilişkisi" (Hoey 1991: 6-7); "iki veya daha fazla sözcüğün alışkanlıktan kaynaklanan birlikte kullanımları" (Stubbs 1996) şeklinde tanımlanabilir (Sinclair 1991: 170). Eş dizimlilik görüşüne göre dildeki bütün sözcük ve sözcük öbeklerinin kendi bireysel ve biricik davranış kalıpları bulunmaktadır ve sözcükler belirli sözcüklerle bir arada kullanılma eğilimindedir. Birlikte sıkça kullanılma eğiliminde olan sözcükler zamanla aynı çağrışım özelliklerini kazanırlar; anlam ve biçim bakımından kalıplaşır (Partington 1998). "Bir biçime eş dizimlileri tarafından aşılana kalıcı istikrarlı anlam aurası" anlam vezni olarak tanımlanmıştır (Louw 1993: 157).

Anlam vezni "eş dizimsel bir fenomendir" (Stubbs 1996). Bununla birlikte AV hiçbir şekilde basit bir eş dizimlenme değildir. Eş dizimlenme daha çok sözlük-dil bilimsel seviyede gerçekleştirilirken, AV pragmatik seviyede ortaya çıkar. Ayrıca işlevsel amacı da bulunmaktadır. AV konuşmacıların/yazarların tutumlarını ve amaçlarını uyum ve açıklıkla ifade etmekle yükümlüdür (Sinclair 1996: 87).

Eğer bir sözcüğün belirli bir semantik gruba ait diğer sözcüklerle sıklıkla birlikte kullanıldığı gösterilebilirse bir sözcüğün belirli bir AV'si bulunduğu söylenebilir (Hunston ve Francis 2000: 137). Dolayısıyla sözcüklerin AV'sinin belirlenmesi için birlikte kullanılma alışkanlığına sahip sözcüklerin yani eş dizimlilerinin tespit edilmesi gerekmektedir (Partington 1998). Eğer bir sözcüğün eş dizimlileri çoğunlukla kuvvetli olumsuz anlam özelliklerine sahipse, sözcük kuvvetli bir olumsuz vezin taşımaktadır. Eğer eş dizimliler çoğunlukla olumlu sözcüklerse, o zaman sözcük olumlu bir vezne sahiptir. Eğer bağlamda hem negatif hem de pozitif

eş dizimliler bulunuyorsa düğüm sözcük (İng. *node*) tarafsız veya karışık vezne sahip şeklinde değerlendirilir (Stubbs 1996; Partington, 2004). İngilizce üzerine yapılmış araştırmalar bazı sözcüklerin ağırlıklı olarak olumsuz vezni olduğunu, çok azının olumlu vezninin bulunduğunu, pek çok sözcüğün ise bu bakımdan tarafsız vezinleri olduğunu ortaya koymuştur (bkz. Sinclair 1991; Louw 1993, 2000; Stubbs 1995, 1996, 2001a, 2001b; Partington 1998; Hunston 2002; Pilten-Ufuk 2017a).

Başta İngilizce olmak üzere Batı dillerini temel alan AV araştırmalarının geçmişi eş dizimlilik incelemelerine paralel olarak elli yıla dayanmaktadır. Türkçe sözlük birimlerin AV özellikleri üzerine yapılan araştırmalar ise özellikle son beş yılda artış göstermiştir (bkz. Çalışkan 2014a, 2014b; Ayata 2016; Pilten-Ufuk 2017a, 2017b; Sert 2018 2019).

Bu çalışmada Orhon Yazıtları'nda sıkça geçen BAĞIMLILIK kavram alanındaki *al-* ve *baz kal-* fiilleri anlam vezinleri açısından değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda söz konusu ifadelerin Orhon yazıtlarındaki eş dizimlilikleri tespit edilerek bu eş dizimliliklerin sözcüklere kazandırdıkları anlam vezni üzerinde durulmuştur. Eş dizimlilerin tespiti amacıyla incelenen sözcüğün yer aldığı bağlamlar tablolar hâlinde verilmiştir. Tabloda yer alan pozitif eş dizimliler altı çizili, negatif eş dizimliler koyu olarak gösterilmiştir. Tarafsız eş dizimliler ise işaretlidir. Anlamlar ve ifadelerin yazıtlardaki yerleri dip notla gösterilmiştir.

2. İnceleme

2.1. Orhon Yazıtlarında *al-* Fiilinin Anlam Vezni

al- fiilinin “almak” temel anlamının yanı sıra *tutmak*, *yakalamak*, *kavramak*, *el koymak*, *ele geçirmek*, *evlenmek*, *biriktirmek*, *ulaşmak* vb. geniş bir kullanım alanı bulunur (Clauson 1972: 124). Yazıtlarda *al-* fiili 24 kez geçmiştir. Bunların 4'ünde *sab* (söz) sözcüğüyle birlikte “sözüne inanmak, sözünü dinlemek, rızasını almak” anlamında kullanılmıştır (Tablo 1):

Sıra	Sol Eş Dizimlilikler	Düğüm	Sağ Eş Dizimlilikler
i	<i>kelir erser körü kelür kelmez erser tılığ sabıg</i>	<i>alı</i>	<i>olur fidl²</i>
ii	<i>ol sabıg</i>	<i>alıp</i>	<i>yagru barıp <u>üküş</u> kişi <u>öltüg</u>³</i>
iii	<i>bilig bilmez kişi ol sabıg</i>	<i>alıp</i>	<i>yagru barıp <u>üküş</u> kişi <u>öltüg</u>⁴</i>
iv	<i>igidmiş kaganının sabın</i>	<i>almatın</i>	<i>yir sayu bardıg kop anta <u>alkıntıg</u> arltıg⁵</i>

Tablo 1: *al-* fiilinin “sözüne inanmak, sözünü dinlemek, rızasını almak” anlamlarındaki kullanımlarındaki eş dizimlilikleri

Tablo 1’de görüldüğü gibi *al-* fiilinin “sözüne inanmak, sözünü dinlemek, rızasını almak” anlamında tekrarlanan eş dizimlilikleri DIŞARI FİİLLERİ (ii, iii, iv), KİŞİ (iii, iv) ve KONUM (ii, iii, iv) sözcükleridir. *al-* fiili bu örneklerin tümünde tarafsız sözcüklerden oluşan bir zarf-fiil grubunun yüklemi görevindedir. Bununla birlikte *al-* fiilinin bu anlamında yer aldığı neredeyse bütün cümlelerde yüklem görevinde bir YOK OLUŞ fiiline (ii, iii, iv) yer verilmiştir. Bu durumda *al-* fiilinin tarafsız sözcüklerle birlikte kullanılma alışkanlığı olmasına karşın dolaylı olarak olumsuz sözcüklerle de eş dizimlendiği söylenebilir.

al- fiili “evlenmek” anlamındaki üç kullanımda da olumlu anlam veznine sahip UNVAN, AKRABALIK ve *ertinü ulug* ifadesiyle büyüklüğü vurgulanan TÖREN sözcükleriyle eş dizimlenmiştir (Tablo 2):

Sıra	Sol Eş Dizimlilikler	Düğüm	Sağ Eş Dizimlilikler
v	<i>men türğış kaganka kızımın <u>ertinü ulug törün</u></i>	<i>alı <u>birtim</u>⁶</i>	
vi	<i>men türğış kaganka kızım <u>ertinü ulug törün</u> oğluma</i>	<i>alı <u>birtim</u>⁷</i>	
vii	<i><u>ertinü ulug törün</u></i>	<i>alı <u>birtim</u>⁸</i>	

Tablo 2: *al-* fiilinin “evlenmek” anlamlarındaki kullanımlarındaki eş dizimlilikleri

² “‘Düşman gelir ise görülüp gelir; gelmez ise haberini alarak oturun!’ dedi.” (T 32)

³ “bu sözleri duyup, (Çin’e) yakın gidip çok sayıda öldünüz” (BK K6)

⁴ “(Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.” (KT G7)

⁵ “(seni) besleyip doyurmuş olan hakanlarının sözlerini (dinlemeden ve rızalarını) almadan her yere gittin (ve) oralarda hep mahvoldun (ve) tükendin.” (KT G9, BK K7)

⁶ “Ben Türğış hakanına kızımı pek büyük (bir) törenle alıverdim (BK K9)

⁷ “Türğış hakanı(nın) kızını pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim” (BK K10)

⁸ “pek büyük (bir) törenle alıverdim.” (BK K10)

Tablo 2’de yer verilen “evlenmek” anlamındaki kullanımlarının hepsinde *al-* fiilinin *bir-* tasvirî fiiliyle birlikte kullanıldığı görülmektedir (v-vii). *bir-* tasvirî fiiliyle kurulan birleşik eylemler; eylemde belirtilen iş, oluş veya hareketin başkasının yararına yapılmış olduğunu belirtir (Gabain 1995; 90; Tekin 2000: 101; Erdal 2004: 261). Bu bağlamda *alı bir-* eylemi ile ifade edilen evliliğin politik amaçlı ülkenin çıkarı gözetilerek yapıldığını vurgulamak için kullanıldığı düşünülebilir. İki fiilin birliktelikleri *al-* fiilinin “el koymak, zapt etmek” anlamlarında askerî bir terim olarak kullanıldığı iki örnekte de görülür (viii, ix). Bu iki örnekte de söz konusu fetihler Türkler tarafından Çin hakanının yararına yapılmış olan eylemlerdir (Tablo 3):

Sıra	Sol Eş Dizimlilikler	Düğüm	Sağ Eş Dizimlilikler
viii	<i>tabgaç kağanka ilin törüsin</i>	<i>alı birmiş</i> ⁹	
ix	<i>tabgaç kağanka ilin törüsin</i>	<i>alı birmiş</i> ¹⁰	

Tablo 3: *al-* fiilinin “el koymak, zapt etmek” anlamlarında *bir-* tasvirî fiiliyle kullanılması ve eş dizimlilikleri

al- fiilinin “el koymak, zapt etmek” anlamında kullanıldığı örneklerde belirgin eş dizimlilikleri KONUM-YER (x-xv, xviii, xxi), MİLLET (xix), AKRABALIK (xxii xxiv), SÜRÜ (xxii, xxiii), VARLIK (xxii) sözcükleridir. Bu kullanımlarda *al-* fiilinden önce kurulan cümlelerde çoğunlukla UNVAN (x, xi, xiii, xiv) veya MİLLET (xii-xvi), ORDU (xvii-xxi) sözcükleri bulunur ve bunların yüklemeleri tüm örneklerde YOK ETME fiillerinden oluşur. Bu ifadelerde bir örnek dışında *al-* fiili yüklem görevinde kullanılmıştır. Bu durumda *al-* fiilinin tarafsız sözcüklerle birlikte kullanılma alışkanlığı olmasına karşın dolaylı olarak olumsuz sözcüklerle de eş dizimlendiği söylenilebilir:

⁹ “Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar.” (KT D8)

¹⁰ “Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar.” (BK D8)

Sıra	Sol Eş Dizimlilikler	Düğüm	Sağ Eş Dizimlilikler
x	<i>kaganin ölürtüm ilin anta</i>	<i>altım</i> ¹¹	
xi	<i>kaganin yabgusun şadin anta ölürtüm ilin anta</i>	<i>altım</i> ¹²	
xii	<i>karluk bodun ölürtüm anta</i>	<i>altım</i> ¹³	
xiii	<i>kırkız kaganin ölürtümüz ilin</i>	<i>altımız</i> ¹⁴	
xiv	<i>kaganin anta ölürtümüz ilin</i>	<i>altımız</i> ¹⁵	
xv	<i>kara türgiş bodunug anta ölürmüş</i>	<i>almış</i> ¹⁶	
xvi	<i>karlukug ölürtümüz</i>	<i>altımız</i> ¹⁷	
xvii	<i>süsün sançdımız ilin</i>	<i>altımız</i> ¹⁸	
xviii	<i>süsün sançdım az bodunug....</i>	<i>altım</i>	<i>içgertim</i> ¹⁹
xix	<i>süsün buzdum elin anta</i>	<i>altım</i> ²⁰	
xx	<i>sü sülipen tört bulırdaki bodunug kop</i>	<i>almış</i>	<i>kop baz kılmış</i> ²¹
xxi	<i>yadağ yabız boltı tip</i>	<i>algalı</i>	<i>kelti</i> ²²

¹¹ "Hakanlarını öldürdüm, devletini orada zapt ettim" (BK D27)

¹² "(Türgişlerin) hakanını, *yabgu*'sunu (ve) *şad*'ını orada öldürdüm, devletini orada zapt ettim." (BK D28)

¹³ "Karluk halkını öldürdüm, orada zapt ettim." (BK D29)

¹⁴ "Kırkız Hakanını öldürdük, ülkesini aldık." (KT D36)

¹⁵ (Türgişlerin) Hakanını orada öldürdük, ülkesini aldık. (KT D38)

¹⁶ "Türgiş avam halkını orada öldürmüş, (tutsak) almış" (KT D40)

¹⁷ "Karlukları öldürdük, (tutsak) aldık" (KT K2)

¹⁸ "Askerlerini mızrakladık, ülkelerini aldık" (KT K6)

¹⁹ "Askerlerini mızrakladım, Az halkını zapt ettim.... bağımlı kıldım" (BK D26)

²⁰ "Askerini bozdum, devletini orada zapt ettim." (BK D34)

²¹ "Ordular sevk ederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep (kendilerine) bağımlı kılmışlar." (KT D2)

²² "'(Türklerin) piyadesi bozuldu' diyerek (bizi) zapt etmek üzere üzerimize geldi" (BK D32)

xxii	<i>ogilin yutuzin yulkasin barmin anta</i>	<i>altm</i> ²³	
xxiii	<i>ol yulkıg</i>	<i>alıp</i>	<i>ıgittim</i> ²⁴
xxiv	<i>sukun .... ogilin yutuzin anta</i>	<i>altm</i> ²⁵	

Tablo 4: *al-* fiilinin “el koymak, zapt etmek” anlamlarında kullanımlarındaki eş dizimlilikleri

Yukarıda detaylı bir biçimde ortaya konulan eş dizimlenme özellikleri anlam vezni açısından ele alındığında, *al-* fiilinin hem pozitif hem de negatif sözcüklerle eş dizimlenme özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 1-4). Bu kullanım alışkanlıkları *al-* fiilinin anlam vezni açısından tarafsız olduğunu göstermektedir.

2.2. Orhun Yazıtlarında *baz kıl-* birleşik fiilinin anlam vezni

baz kıl- birleşik fiili Orhun yazıtlarında askerî bir terim olarak kullanılmıştır. Tekin (1994) bu birleşik fiili “bağumlu, tabi kılmak” anlamında çevirse de Clauson (1972: 388) *baz* sözcüğünün “barış, barışçıl” anlamına geldiğini, dolayısıyla *baz kıl-* birleşik fiilinin “boyun eğdirmek” anlamının yanı sıra “teskin etmek, barıştırmak, huzura kavuşturmak, güvenliği sağlamak” anlamının da bulunduğunu vurgular. Tekin (1994)’in “bağumlu hakan” olarak yorumladığı *baz kagan* ifadesinin ise özel isim olduğunu belirtir. Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde *baz* sözcüğünün “barış” anlamında kullanıldığını günümüzde ise bu sözcüğün bu anlamda sadece Kuzey-Batı Türk lehçelerinden Karay-Lutsk ağzında yaşadığını ifade eder.

baz kıl- fiili aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi yazıtlarda anlam açısından BAĞIMLILIK kavram alanında ele alabileceğimiz (xxv) *al-*, (xxxvi) *başılgıg yüüküntür-*, (xxxvii) *tizligig söküür-*, (xxxix) *yagısız kıl-* ifadeleriyle birlikte eş dizimlenmiştir (bkz. Tablo 5). (xxvi) ve (xxvii) nolu eş dizimlilikler “zorla itaat ettirmek” anlamında kullanılmalarına rağmen olumsuz bir değer taşımayan sözcüklere mecaz anlamlar yüklenerek kurulmuştur. Ayrıca (xxvi). örnekte yer alan *illigig ilsiretmış* ve *kaganlıgıg kaganısratmış* ifadeleri de kökteş sözcüklerden oluşturulan olumlu ve olumsuz ifadelerinin sıralanmasından oluşturulması bakımından dikkat çekicidir. Bu ifadeler söyleyişe ahenk katmak dışında, anlam vezni açısından ters kutupları temsil eden biçimlerin birbirini yansıltırmasıyla tarafsız bir anlam vezni oluşturmaktadır.

²³ “Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve tüm) varlıklarını o zaman aldım.” (BK D24)

²⁴ “O at sürüsünü alıp (onları) doyurdum” (BK D38)

²⁵ “Kıskançlıkla ... çocuklarını (ve) kadınlarını orada gasp ettim” (BK D38)

(xxvi). Örnekte anlam vezni incelemesi açısından önemli bir kullanım *da tenri yarlıkaduk için* ifadesidir. Burada işlenen eylemlerin sebebi tanrı buyruğuna bağlanarak her türlü hurs, ihtiras, kin vb. olumsuz dünyevî amaçlardan soyutlanmakta ve kutsallıkla birlikte olumluluk yüklenmektedir.

Sıra	Sol Eş Dizimlilikler	Düğüm	Sağ Eş Dizimlilikler
xxv	<i>sü sülepen tört bulıñdaki bodunug kop almış kop</i>	<i>baz kılmış</i>	<i>başlıgıg yüküntürmiş, tizligig sökürmüş²⁶</i>
xxvi	<i>tenri yarlıkaduk için illigig ilsiretmış kağanlıgıg kağansıratmış yağıg</i>	<i>baz kılmış</i>	<i>tizligig sökürmüş başlıgı yüküntürmüş²⁷</i>
xxvii	<i>tört bulıñdaki bodunug</i>	<i>baz kılım</i>	<i>başlıgıg yüküntürtüm tizligig sökürtüm²⁸</i>
xxviii	<i>tört bulıñdaki bodunug kop</i>	<i>baz kılım</i>	<i>yağısız kılım kop marja körti²⁹</i>

Tablo 5: *baz kıl-* fiilinin eş dizimlilikleri

Yukarıdaki örneklerde *baz kıl-* ifadesinin tarafsız ve olumlu sözcüklerle birlikte kullanılma özelliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum sözcüğün olumlu bir anlam veznine sahip olduğunu göstermektedir.

3. Sonuç

Kullanılan sözcüklerde bulunan anlam vezinleri, dinleyiciye veya okurlara dil bilgisel olmayan mesajlar vererek konuşurun bakış açısını yansıtır. Bu yüzden sözcükler rastgele seçilmez. Eş anlamlı ifadeler arasından verilmek istenen mesaja en uygun olan sözcüklerin kullanılmasına özen gösterilir. Bu bağlamda Orhon

²⁶ “Ordular sevk ederek, dört bucaktaki halkları hep almış, hep kendilerine bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizililere diz çöktürmüşler.” (BK D3; KT D2)

²⁷ “Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş.” (BK D13; KT D15)

²⁸ “Dört bucaktaki halkları tabi kıldım. Başlılara baş eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm” (BK K10)

²⁹ “Dört bucaktaki halkları hep (kendime) tabi kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım.” (KT D30; BK D24)

Yazıtlarında Türkçenin ne denli incelikli kullanıldığı göz önüne alındığında, askerî/yönetim söylem cümlelerinde sıkça geçen BAĞIMLILIK kavram alanında çoğunlukla *al-* ve *baz kıl-* fiillerine yer verilmesinin kasıtlı ve özenli bir seçimin göstergesi olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

al- fiili temel anlam açısından tarafsızdır. Zamanla sahip olduğu anlam genişliği *al-* fiiline bağlam içinde farklı kavram alanından çeşitli sözcüklerle birlikte kullanılabilme özelliği kazandırmıştır ve tarafsız bir anlam veznine sahip olmasını sağlamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi anlam vezninin temel amacı konuşmacının tutumlarını yansıtmaktır. Bu doğrultuda Orhun Yazıtlarında söz konusu eylemin sebep veya sonuçlarının olumsuz olarak görülmesini engellemek amacıyla tarafsız bir anlam veznine sahip olan *al-* fiilinin “zapt etmek” anlamında sıkça kullandığını düşünmemiz akla yatkın olacaktır.

baz kıl- fiili ise anlam açısından *baz* sözcüğünün “barış, barışçıl” anlamından kaynaklanan olumlu bir çağrışıma sahiptir. *baz kıl-* fiili daha çok BAĞIMLILIK kavram alanından sözcüklerle birlikte kullanılmıştır. *Başlıgıg yülküntür-, tizligig söküür-* vb. eş dizimlilikleri de Orhun yazıtlarında bağımlılık söylemlerinde olumsuz anlam vezni taşıyan sözcükler kullanılmaması için gösterilen çabaya birer örnek teşkil etmektedir. Bu doğrultuda (xxxviii). örnekte *baz kıl-* birleşik fiilinden sonra *yağısız kıl-* “düşmansız hâle getirmek” ifadesinin kullanılması da tesadüfi olarak değerlendirilemez. Bu iki fiil anlamın özünü büyük ölçüde paylaşan, fakat nispeten ikincil açılardan farklılık gösteren sözcüklerdir. Art arda kullanılmasıyla *baz kıl-* fiilinin “barışı ve güvenliği sağlamak” anlamına vurgu yapılmaktadır.

Gerçekleştirilen eylemlerin genelden özele sıralanmasından sonra yapılanların sonuçlarının karşı taraf açısından değerlendirilmesi, Orhun yazıtlarında sıkça rastlanan bir anlatım tarzıdır. (xxxviii)’de bu değerlendirme *koop mara körti* “Bu halkların hepsi bana tabi oldular” şeklinde yapılmıştır. Böylece *baz kıl-* “barışı ve güvenliği sağlamak” ile başlayan süreç *kör-* “tabi olmak” ile sona ermiştir. Birinci tekil şahısla başlayan ve devam eden fiil çekimlerinin, “gönüllülük, kabullenme” çağrışımlarını arttırmak için 3. tekil şahısla çekimlenmiş bir fiille sona erdirilmiş olduğu düşünülebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu ifadeler (xxxvii, xxxviii) “zapt etme” eylemlerinin “yer kazanmak”, “toprak genişletmek” amacıyla yapılmadığını, *tört bulurğdaki bodunug* tek egemenlikte toplamak, barış ve huzuru sağlamak hedefiyle gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Peki, tabi olanları bekleyen son nedir? Orhun yazıtlarında düşmanların kendilerine tabi olması da sözcük seçimleriyle olumlu kılınmış unsurlardandır. Nitekim yine bir savaş anlatımının sonunda yer verilen *ıçıkıgıme ıçıkdi bodun boltı* “tabi olanlar tabi oldu, halk oldu” (BK D37) değerlendirme cümlesinde ifade edildiği gibi

tabi olanlar artık Bilge Kağan'ın halkının bir parçasıdır. Diğerleriyle eşit haklara sahip olacak, eşit bir şekilde yaşayacak, korunacak ve kollanacaktır.

Son olarak belirtmek gerekir ki bu çalışmada Türk dilinin en eski tarihî metinlerinde bile sözcüklerin anlam vezinlerinin tespiti için elverişli söz hazinesinin yer aldığı görülmüştür. Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleriyle yazılmış eserlerde yapılacak anlam vezni çalışmaları yazarın satır altlarına gizlediği anlamları su üstüne çıkartmak açısından önemlidir. Anlam vezni araştırmalarıyla edebî metinlerin farklı bir açıdan değerlendirilmesi ve verilmek istenen düşüncelerin daha net olarak anlaşılması mümkün olacaktır. Bu çalışmanın daha sonraki çalışmalara yöntem ve uygulama açısından örnek teşkil etmesi en büyük temennimizdir.

Kaynaklar

- AYATA, Oktay (2016). *Türkçe Deyimlerde Olumsuz Semantik Prozodi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CLAUSON, Sir Gerald (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- ÇALIŞKAN, Nihal (2014a) "Semantik Prozodi Kavramı ve Türkçe Semantik Prozodi Örnekleri: aksettirmek, ...dan ibaret, ...nin teki, karşı karşıya, varsa yoksa", *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal of World of Turks*, (6) 1, 139-160.
- ÇALIŞKAN, Nihal (2014b) *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme (Eşdizimlilikler, Biçimbirim Dizileri, Dilbilgisel Örüntüler, Semantik Prozodi)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- ERDAL, Marcel (2004) *A Grammar of Old Turkic*, Leiden; Boston; Köln: Brill.
- GABAIN, Annemarie Von (1995) *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet AKALIN), Ankara: TDK Yayınları.
- HUNSTON, Suzan (2002) *Corpora in Applied Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- HUNSTON, Suzan ve FRANCIS, Gill (2000) *Pattern Grammar – A Corpus-driven Approach to the Lexical Grammar of English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- LOUW, Bill (2000) "Contextual prosodic theory: Bringing semantic prosodies to life". *Words in Context: A Tribute to John Sinclair on his Retirement*. Ed. HEFFER, C., SAUNTON, H., FOX, G. University of Birmingham, Birmingham, 48-94.
- LOUW, Bill (1993) "Irony in the Text or Insincerity in the Writer? The Diagnostic Potential of Semantic Prosodies". *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins. 157-176.
- PARTINGTON, Alan (1998) *Patterns and Meanings*, Amsterdam: John Benjamins.
- PARTINGTON, Alan (2004) "Utterly content in each other's company": Semantic prosody and semantic preference, *International Journal of Corpus Linguistics*, 9/1: 131-56.
- PİLTEN-UFUK, Şahru (2017) "Anlam Vezni Üzerine Değerlendirmeler", *Avrasya Terim Dergisi*, (5)1: 1-10.
- PİLTEN-UFUK, Şahru (2017). Zarifoğlu'nun Düşünce Dünyasında Kadın (I): İşaret Çocukları

Kitabının Anlam Veznine Dayalı Tutum ve Değerlendirme Analizi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 964-985.

SERT, Göksel (2018) Anlam alanı ve anlam ezgisi açısından eş anlamlı durum sıfatları (derlem tabanlı bir inceleme). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SERT, Göksel (2019) Anlam alanı ve anlam ezgisi açısından eş anlamlı durum sıfatları: "muhtemel" ve "olası" örneği, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(1), 93-121.

SINCLAIR, John (1991) *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford: Oxford University Press.

SINCLAIR, John (1996) "The search for units of meaning", *Texus IX*: 75-106.

STUBBS, Michael (1995) "Collocation and semantic profiles: On the cause of the trouble with quantitative methods", *Function of Language 2/1*: 1-33.

STUBBS, Michael (1996) *Text and Corpus Linguistics*, Oxford: Blackwell.

STUBBS, Michael (2001a) "On inference theories and code theories: Corpus evidence for semantic schemas", *Text 21/3*: 437-65.

STUBBS, Michael (2001b) *Words and Phrases*, Oxford: Blackwell.

TEKİN, Tekin (1994) *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

TEKİN, Tekin (2000) *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK yayınları.

Şahru Pilten Ufuk <https://orcid.org/0000-0002-5548-508X>

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı.

Adres: Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Sakarya/TÜRKİYE.

E-posta: sspilten@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 19 Ağustos 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 28 Eylül 2020

E-yayın tarihi: 9 Kasım 2020

Çıktı sayfa sayısı: 11

Kaynak sayısı: 24